

Организациони одбор

Предраг Терзић (председник), Синиша Мишић, Ненад Лемајић,
Драгиша Бојовић, Дејан Јечменица, Снежана Божанић,
Катарина Митровић (секретар), Драган Драшковић,
Милоје Радовић, Весна Милојевић,
Драгољуб Даниловић, Кристина Марковић

Научни одбор

Синиша Мишић (председник), Предраг Терзић, Драгиша Бојовић,
Александар Николов, Бобан Петровски, Ђура Харди,
Гордан Бојковић, Драгољуб Даниловић,
Катарина Митровић (секретар)

Редакцијски одбор

Синиша Мишић (уредник), Радивој Радић, Драгиша Бојовић,
Александар Николов, Бобан Петровски, Ђура Харди,
Катарина Митровић (секретар)

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Одељење за историју
Центар за историјску географију и историјску демографију
УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Одсек за историју
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ – Центар за византијско-словенске студије
ГРАД КРАЉЕВО

СРПСКА КРАЉЕВСТВА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године у Краљеву,
у част обележавања 800 година од крунисања
Стефана Немањића (Првовенчаног)

Уредник
Синиша Мишић

КРАЉЕВО
2017

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF PHILOSOPHY
The Department of History
Center for the Historical Geography and Historical Demography
UNIVERSITY OF NOVI SAD – FACULTY OF PHILOSOPHY
The Department of History
UNIVERSITY OF NIŠ – Center for Byzantine-Slavic Studies
CITY OF KRALJEVO

SERBIAN KINGDOMS IN THE MIDDLE AGES

Proceedings of the International Scientific Conference
Held in Kraljevo, September 15–17, 2017
On the occasion of the 800th Anniversary
of the Coronation of Stefan Nemanjić (the First-Crowned)

Editor
SINIŠA MIŠIĆ

KRALJEVO
2017

САДРЖАЈ

Синиша Мишић, <i>Титула српског краља у држави Немањића</i>	7
Радивој Радић, <i>Српска краљевска титула у делима византијских писаца</i>	17
Александар Николов, <i>Бугари и Срби у IX веку: први додир и сукоби</i>	35
Катарина Митровић, <i>Краљевство од искона: Барска (архи)епископија и Дукља</i>	47
Ђура Харди – Снежана Божанић, <i>„Краљевство Србије“ и „Краљевство Галиције и Волиније“ у спољној политици угарског краља Андрије II</i>	85
Драгиша Бојовић, <i>Првовенчани краљ – скривени литург</i>	101
Татјана Суботин Голубовић, <i>Корпус литургијских књига српске цркве у првој половини XIII века – прелиминарно саопштење</i>	111
Драгана Јањић, <i>Римска црква и добијање краљевске круне 1217. године (канонски аспекти римских сабора)</i>	127
Марија Копривица, <i>„Краљевски манастири“ у средњовековној Србији</i>	147
Гордан Бојковић, <i>Краљ у Даниловом зборнику</i>	163
Зоран Чворовић, <i>Обим власти првих самодржавних владара код Срба и Руса</i>	177
Борис Стојковски, <i>Римокатоличка рецепција и Житије Стефана Првовенчаног – Светог Симона. Историја, култ, прозелитизам</i>	199
Дарко Костић, <i>Отац и равноапостолни владар: Свето писмо и владарска идеологија у Алексијади Ане Комнине и Животу Светог Симеона од Стефана Првовенчаног</i>	215
Александра Костић Тмушић, <i>Стефан Првовенчани – симболика крста</i>	231
Ивица Живковић, <i>Етичке димензије одбране вере у Стефановом Житију Светог Симеона</i>	249
Кристина Митић, <i>Свечи патрони српских краљевина</i>	261
Доминика Габска, <i>Света Злата (Хриса) Мегленска – узорна светитељка Јужних Словена</i>	271
Тони Филипоски, <i>Охрид у време краљева Вукашина и Марка (1365–1395)</i>	291
Бобан Петровски, <i>Круна краља Марка</i>	309
Марко Шуица, <i>Моравска Србија између два српска краља на крају XIV века</i>	341
Александар Узелац, <i>Држава Немањића у географским представама западноевропских савременика</i>	357
Јелена Мргић – Александра Фостиков, <i>Женски гласови Босанског краљевства на примеру две Јелене – Јелене (Грубе) и Јелене Нелипчић</i>	381
Миломир Максимовић, <i>Власи у склопу регалних права српских владара</i>	401
Божидар Зарковић, <i>Светостефанска хрисовуља као извор за проучавање урбанизације средњовековне Србије</i>	417
Радмило Пекић, <i>Љубомир у доба властеоске породице Косача</i>	435
Димитар Атанасов, <i>Цар, краљ, народ: белешке о идентитету средњовековног човека</i>	453
Светозар Бошков, <i>Стефан Првовенчани и питање српске државности у уџбеницима историје средином XIX века</i>	473

CONTENTS

Siniša Mišić, <i>The Title of the Serbian King in the Nemanjić State</i>	7
Radivoj Radić, <i>Serbian Royal Title in the Works of Byzantine Authors</i>	17
Aleksandar Nikolov, <i>Bulgarians and Serbs in the Ninth Century: First Contacts and Conflicts</i> ...	35
Katarina Mitrović, <i>An Ancient Kingdom: the Bar (arch)Diocese and Doclea</i>	47
Đura Hardi – Snežana Božanić, “ <i>The Kingdom of Serbia</i> ” and “ <i>the Kingdom of Galicia and Volhynia</i> ” in the Foreign Policy of Hungarian King Andrew II	85
Dragiša Bojović, <i>The First-Crowned king – a Hidden Liturgist</i>	101
Tatjana Subotin Golubović, <i>The Corpus of Liturgical Books of the Serbian Church in the First Half of the 13th Century – a Preliminary Report</i>	111
Dragana Janjić, <i>Roman Catholic Church and the Receiving of the Royal Crown in 1217 (Canonical Aspects of Roman Councils)</i>	127
Marija Koprivica, <i>Serbian Royal Monasteries in the Middle Ages</i>	147
Gordan Bojković, <i>The King in the Lives of Serbian Kings and Archbishops</i>	163
Zoran Čvorović, <i>The Range of Authority of the First Autocratic Rulers among the Serbs and the Russians</i>	177
Boris Stojkovski, <i>Roman Catholic Reception and Vita of Stefan the First-Crowned – Saint Simon. History, Cult, Proselytism</i>	199
Darko Kostić, <i>A Father and a Ruler equal to the Apostles: the Bible and the Ruling Ideology in Anna Comnena's Alexiad and in the Life of Saint Symeon of Stefan the First-Crowned</i>	215
Aleksandra Kostić Tmušić, <i>Stefan the First-Crowned – Symbolism of the Cross</i>	231
Ivica Živković, <i>Ethical Dimensions of the Defense of Faith in the Life of St. Simeon by Stefan the First-Crowned</i>	249
Kristina Mitić, <i>Patron Saints of the Serbian Kingdoms</i>	261
Dominika Gabska, <i>St. Zlata (Chryse) of Maglen – a Model Martyr of the Southern Slavs</i>	271
Toni Filiposki, <i>Ohrid in the Times of Kings Vukašin and Marko (1365–1395)</i>	191
Boban Petrovski, <i>The Crown of the King Marko</i>	309
Marko Šuica, <i>The Principality of Prince Lazar amid two Serbian Kings at the End of XIV Century</i>	341
Aleksandar Uzelac, <i>The Nemanjić State in Geographic Representations of the Western European Contemporaries</i>	357
Jelena Mrgić – Aleksandra Fostikov, <i>Female Voices in the Bosnian kingdom According to the Examples of Two Jelenas – Jelena (Gruba) and Jelena Nelipčić</i>	381
Milomir Maksimović, <i>Vlachs within the Regal Rights of Serbian Rulers</i>	401
Božidar Zarković, <i>The St. Stephen Chrysobull as a Source for Studying the Urbanization of Medieval Serbia</i>	417
Radmilo Pekić, <i>Ljubomir during the Rule of the Noble Family Kosača</i>	435
Dimitar Atanasov, <i>Tsar, King, Nation: Notes on the Identity of the Medieval Man</i>	453
Svetozar Boškov, <i>Stephen the First-Crowned and the Issue of Serbian Statehood in the History Textbooks of the Mid-Nineteenth Century</i>	473

Оригинални научни рад
УДК 631.11(497.11)“04/14”
94(497.11)“04/14”

АЛЕКСАНДАР УЗЕЛАЦ*

Историјски институт
Београд

ДРЖАВА НЕМАЊИЋА У ГЕОГРАФСКИМ ПРЕДСТАВАМА ЗАПАДНОЕВРОПСКИХ САВРЕМЕНИКА**

Сажетак: Током протеклих неколико деценија, многи западни извори значајни за историју немањичке епохе добили су своје заслужено место у српској историографији. Други списи и аутори важни за тему ипак су промакли пажњи домаћих историчара. Овај рад представља покушај да се начини критички осврт, како на добро познате, тако и на оне мање запажене или потпуно незапажене изворе, ради детаљнијег осветљавања места и положаја Немањичке државе у представама западноевропских писаца XII–XIV века. У раду су коришћени извештаји крсташа, ходочасника и дипломата, политички и географски трактати, средњовековне енциклопедије и поморске карте.

Кључне речи: географија, картографија, Средњи век, Србија, Славонија, Рашка, XII–XIV век.

Добро је познато да се најранији помен српског имена у средњовековним изворима среће у тзв. **Псеудо–Фредегаровој хроници** из VII века, која уједно бележи и име првог поглавара Полапских Срба – Дервана (Dervanus dux ex gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant).¹ Ипак, најранији подаци о српским земаљама, како онима у Полабљу, тако и на простору Балкана, настали су тек два столећа касније. Прослављени **Ајнхард** у својој биографији Карла Великог, састављеној око 830. године, наводи реку Залу, леву притоку Лабе, као границу Тиринжана и Срба (ac Salam fluvium, qui Thuringos et Sorabos dividit).² Више обавештења доноси

---

* Ел. пошта: aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси*, ев. бр. 177029.

¹ Fredegarius, 155.

² Einhard, 18.

састављач **Англосаксонске географије**, односно прераде и допуне текста позноантичког теолога Павла Орозија, настале крајем IX века на двору краља Алфреда у Весексу. У овом спису положај земаља Полапских Срба (Surpe, Surfe) одређује се северно од племена Далеминаца или Гломача (Dalamentsan) и Морављана (Magoaga), и јужно од житеља острва Борнхолм (Burgendan) крај обала Балтичког мора.³ Нешто раније, у **Аналима Франачке краљевине** под 822. годином забележен је и најстарији податак о њиховим сродницима на европском југоистоку, за које се наводи да су „народ за који кажу да држи велики део Далмације“ (Sorabos, quae patio magnam Dalmatie partem obtinere dicitur).⁴ Највише података о Србима из раног средњег века остало је наравно сачувано у делу приписаном **Константину Порфирогениту**, састављеном средином X века, где су побројане и детаљно описане њихове земље – Србија, Босна, Травунија, Захумље, Неретва (Паганија) и Дукља.⁵

Претходно поменути извори и подаци исцрпно су коментарисани од стране бројних истраживача. Међутим, када је реч о познијим путницима, хроничарима, географима и картографима, то није увек случај. Од извора који су представљени на наредним страницама, неки су добро познати српској стручној јавности. Поједини су остали потпуно непознати, а неки до сада нису добили пажњу коју заслужују, нити су њихови наводи представљени на српском језику. Стога је у наставку излагања настојано да се начини критички преглед извора који говоре о положају српске средњовековне државе, њеним границама, областима и насељима, као и да се поједина обавештења донесу у преводу. Овај корпус укључује како дела на латинском језику, тако и она састављена на народним језицима и наречјима, настала током Немањинске епохе, на широком простору од Апенина до Британских острва и од Пиринеја до немачких земаља.

Писци ране крсташке епохе

Иако се српске земље у југоисточној Европи помињу у западним изворима од почетка IX века, прилику да се западњаци ближе упознају са њима пружили су тек крсташки походи, односно путовања великих група ходочасника и војника дуж главних балканских саобраћајница. Током децембра 1096. и јануара 1097. године, војска предвођена грофом Рајмундом IV од Тулуза путовала је преко крајева на источној обали Јадрана за Константинопољ и Палестину. **Рајмунд од Агилера** или Ремон д'Ажил (Rai-

---

³ Alfred's Orosius, 12, 13.

⁴ Annales regni Francorum, 158.

⁵ Constantine Porphyrogenitus, 152–165. (=ВИИНЈ, II, 46–65)

mundus de Aguilers), који је био један од пратилаца тулуског грофа, оставио је у свом спису *Дела Франака који су заузели Јерусалим* (Gesta Francorum qui ceperunt Iherusalem) живописни приказ Склавоније – земље Словена, смештене између Истре и византијске теме у Драчу. Описујући четрдесетодневно путовање крсташа кроз ове крајеве, он је Склавонију представио као тешко проходну област насељену ратоборним и дивљим становништвом. У нешто лепшем тону, он је описао долазак крсташа у Скадар и њихов пријем код „словенског краља“ Бодина (ad regem Sclavogum, apud Scodram).⁶

Био је то први забележени додир западних ходочасника и Срба. Следећи се одиграо више од седам деценија касније, на простору познатом под именом „Бугарске пустиње“ или „Бугарске шуме“, односно у долини Велике Мораве. **Арнолд из Либека** (Arnoldus Lubecensis, ca. 1150–1211) први је међу западним ауторима који спомиње Србе на овом подручју. Он је путовао у пратњи Баварског и саксонског војводе Хенриха Лава за Константинопољ и Јерусалим 1172. године, оставивши извештај о овом путовању, инкорпорирани у његов наставак *Словенске хронике* (Chronica Sclavogum) Хелмолда из Бозауа. Том приликом је детаљно описао сусрет и сукоб недалеко од града Равно (данашња Туприја) између војске Хенриха Лава и Срба које је назвао „Белијаловим синовима“.⁷

За разлику од Арнолда из Либека, у изворима посвећеном Трећем крсташком рату у којима је описан боравак српског посланства у Нирнбергу 1188. године, путовање војске цара Фридриха I Барбаросе за Малу Азију, као и царев сусрет са Стефаном Немањом и његовим братом Страцимиром у Нишу крајем јула 1189, о Србима се говори у много лепшем тону.⁸ Међутим, они доносе веома мало података о српским земљама, изузев о оним крајевима који су лежали на путу Барбаросине војске. У најсадржајнијем од њих – *Историји похода цара Фридриха* (Historia de expeditione Friderici imperatoris), састављеној крајем XII века од стране аустријског каноника коме је касније приписано име Ансберт – помиње се тек узгредно да се области српске области Захумља и Рашке граниче са Далмацијом (...Cholmenie et Grazzie, que provincie contigue sunt Dalmatie).⁹

Међу крсташким изворима ове епохе, ипак постоји један текст у коме је сачуван детаљнији опис Србије виђен очима страног посматрача. Реч је о обимној хроничи, насловљеној *Историја дела у прекоморским крајевима* (Historia Rerum in Partibus transmarinis gestarum) и насталој из пера

⁶ Raimundus de Aguilers, 235–236; Richard 1986, 28; Коматина 2015, 64–66.

⁷ Arnoldus Lubecensis, 118–119; Узелац 2011, 97–107.

⁸ Kalić 1991, 513–526.

⁹ Historia de expeditione, 31.

Виљема Тирског, архиепископа истоименог града у Палестини. Током 1168. године, Виљем је као изасланик јерусалимског краља боравио у Византији ради уговарања савеза са византијским царем Манојлом I Комнином (1143–1180). По доласку у Константинопољ, он је кренуо у сусрет византијском цару који се, према његовим речима: „[...] налазио у Србији (Servia), планинској области, покривеној шумама, којој се тешко прилази. Она је смештена између Далмације, Угарске и Илирика (inter Dalmatiam et Hungariam et Illuycum). А Срби су се побунили, уздајући се у то што им је област тешко проходна и неприступачна. Стара предања кажу да цео овај народ води порекло од изгнаника и прогнаника осуђених да секу мермер и копају руде, због чега су и добили ропско име. То је необразован народ, без вештина, који настањује планине и шуме, не познајући земљорадњу. Имају много стада и крда, богати су млеком сиром, путером, месом, медом и воском. Имају управитеље који се зову жупани (quos Suppanos vocant). Они понекад служе господину Цару, а каткад излазе са планина и из шума, а пошто су дрски и ратоборни мужеви, опустоше све око своје области. Због тих злодела које њихови суседи нису могли да трпе, господин Цар је пошао на њих са великом силом и безбројном војском. Пошто су били потчињени, а њихов главар ухваћен, ми смо, најпосле, након бројних тешкоћа на путу срели господина Цара у области Пелагоније, у граду који се обично зове Битола (Butela).“¹⁰

Осим овог одељка, важног за разумевање првог сукоба Стефана Немање и Манојла I Комнина и у коме представља Србе нимало похвалним речима,¹¹ Виљем Тирски даје још један важан податак, везан за црквена средишта у приморју. Према њему, у области Далмације, смештене између Угарске и Јадранског мора, постоје четири митрополије: Задар, Салона тј. Сплит, Бар и Дубровник (...Jazaram et Salonam, quae alio nomine dicitur Spralatum, Antibarim et Ragusam).¹²

Енциклопедисти XIII века

Током XIII века у западној Европи настале су бројне енциклопедије, замишљене као сума знања о тада познатом свету. Иако садрже географски приказ разних народа и земаља, о словенским областима у југоисточној Европи оне по правилу доносе кратке и замагљене податке. Од енциклопедиста који су на овај простор обратили више пажње најпре треба споменути енглеског каноника **Гервасија из Тилберија** (Gervasius

¹⁰ Willermus Tyrensis, 946–947.

¹¹ cf. Калић 1970, 193–204.

¹² Willermus Tyrensis, 97.

Tilberiensis, ca. 1150–1220). Он је за време владавине немачког цара Отона IV (1208–1215) саставио дело *Царска разонода* (Otia Imperialia), намењено овом владару. О јужнословенском простору Гервасије је кратко записао: „Vocaturque regio illa Barbarica propter barbaras gentes ipsam inhabitantes“.¹³ Нешто више детаља он посвећује црквеној организацији и епископским средиштима у „земљи Склавонији“, где, према његовим речима, постоје две архиепископије. Прва је Дубровник, чији су суфрагани епископије у Стону, Босни, Травунији, Котору, Рисну и Будви (...archiepiscopum Ragusinum huius sunt suffraganei Stagnenis, Bossenensis, Tribuniensis, Catarinensis, Rosensis, Viduanensis). Друга је Бар, под којим су епископи у Улцињу, Свачу, Дању, Пилоту, Скадру, Арбанону (Кроја?) и Сарди (...Arsciuanensem archiepiscopum, qui habet hos suffraganeos: Dulchernensem, Suacinensem, Dunastensem, Polatensem, Scodunensem, Arbanensem, Sardanensem uel Scutarensem).¹⁴

Познати енглески фрањевац и филозоф **Роџер Бејкон** (Rogerius Baconus, ca. 1220–1292) такође помиње Склавонију, као област која се граничи са Бугарском, Македонијом и Тесалијом (sub istis terris ad occidentem primo contermina Macedoniae Thessaloniae et Bulgariae est Sclavonia). Њу су према његовим речима, заједно са Фурланијом и Венецијом, некада насељавали Илири (Et ideo ubi nunc Sclavonia est forum Julii et circa partes Venetiarum solebant esse Illyrii).¹⁵ Када је реч о Србији, Бејкон, по свој прилици, о њој није имао непосредна сазнања.¹⁶

Једини од истакнутих енциклопедиста XIII века који помиње Србију по имену јесте **Вартоломеј Енглески** (Bartholomeus Anglicus, ca. 1200–1272). Он је аутор приручника *О својствима ствари* (De proprietatibus rerum) кога је саставио око 1240. године током свог боравка у Магдебургу. У петнаестој књизи овог дела, посвећеној светској географији, Вартоломеј наводи да се Склавонија, коју он назива и “Великом Склавијом”, састоји од Далмације, Србије, Карантаније и других земаља (...Et est duplex Sclavia. Major, que et Sclavonia dicuntur, que Dalmaciam, Sarviam, Carinthiam continet et multas alias regiones...). Житељи Склавоније, сагласно Вартоломејевим речима, настањују морске обале, планине и густе шуме. Народ је диваљ, необразован, непобожан и бави се пиратеријом и пљачком, како на мору, тако и на копну.¹⁷

¹³ Gervase of Tilbury, 242–243.

¹⁴ Gervase of Tilbury, 272–273; cf. Живковић 2009, 145.

¹⁵ Roger Bacon, 374–376.

¹⁶ Радић 2010, 73–78.

¹⁷ Bartholomaeus Anglicus, 697.

Вартоломејева енциклопедија била је популарна и читана током XIII и XIV века. Међу онима који су је користили је и енглески писац **Ранулф Хигден** (са. 1280–1364), састављач обимног дела, названог *Полихроникон* (Polychronicon), у коме је пренет претходно наведени одељак. У Хигденовом спису је, међутим, име Карантаније изостављено, док је назив „Србија“ замењен именом народа Сармата (Sclavia pars est Moesiæ... et continet Dalmatiæ partem, et Sarmatas).¹⁸

Монголске мисије

Инвазија Монгола на централну и југоисточну Европу 1241–1242. године и стварање њиховог царства од обала Пацифика до ушћа Дунава, представљале су снажан подстрек европском упознавању оног света који је лежао изван до тада познатих граница. Један од првих западних мисионара и путника по Монголском царству био је фрањевац Јован План Карпини (1180–1252). По повратку са истока, он је 1247. године био именован за римокатоличког архиепископа у Бару, оставши на овом положају све до своје смрти, и успешно штитивши интересе своје дијецезе од дубровачких претензија. Његова каријера је на својеврстан начин повезала српске земље и евроазијски простор, а одјек ових веза остао је сачуван у једном кратком географском трактату, названом *Описи земаља* (Descriptiones Terrarum).

Овај извор, састављен између 1255. и 1260. године, сачуван је у само једном рукопису из Тринити колеџа у Даблину. Претпоставља се да је његов аутор био анонимни чешки или пољски фрањевац, чије су активности биле везане за Балтик и епископију у Риги.¹⁹ Реч је о веома кратком спису у коме су пописане европске земље и области, уз кратак осврт на њихов положај и одлике. За Србију је у њему наведено следеће: „Источна црква почиње од Грчке, односно Србије, тако назване будући потчињена Грчкој. Од Словенског је рода, у њој се налази Бар (Orientalis uero ecclesia incipit a Grecia siue Seruia, que sic dicta est quia Grecie seruiabat. De genere est Sclauorum, Anteuariam in se continens). А она [црква] настављајући се кроз Грчку на исток завршава се у претходно споменути планинама Киликије и Сирије. Са севера [Србија] се наслања на Бугарску која се, пак граничи са Русијом. Ове две земље – Бугарска и Србија – граниче се на западу са краљевством Угара“.²⁰ Град Бар, који се спомиње у овом одељку, уједно је и једино место поменуто по имену, што указује на везу са Плано Карпиније-

¹⁸ Ranulphus Higden, 172–173.

¹⁹ Górski 1983, 254–258; Freibergs 1999, 180–201.

²⁰ Descriptiones terrarum, 724 (=Радић, Кораћ 1998, 252.)

вим животним путем, односно његовим намештењем у Бару након повратка са истока.²¹

Фламмански фрањевац **Виљем де Рубрук** (Willelmus de Rubruc), путовао је за Монголију 1253–1255. године у својству незваничног изасланика француског краља Луја IX. Он је иза себе оставио изузетно значајни извештај чије је податке користио и Роџер Бејкон. У њему је описао простирање монголске сфере утицаја у југоисточној Европи средином XIII века, при томе забележивши: „од ушћа Танаиса [Дон] на запад до Дунава, све је њихово [монголско], штавише и преко Дунава ка Константинопољу: Влашка која је Асенова земља и Мала Бугарска, све до Склавоније (...Blakia que est terra Assani et minor Bulgaria usque in Sclavoniam), сви они им плаћају данак и осим установљеног данка до недавно су сакупљали од сваке куће једну секиру и сво гвожђе које би набавили у полулама.“²² За Рубрука је, попут Бејкона и других његових савременика, Склавонија очигледно подразумевала шири простор од српских земаља, о којима он сам није ништа конкретно записао.

Писци позне крсташке епохе

Након што је Акра, последње хришћанско упориште у Палестини, пало у руке египатских Мамелука 1291. године, на западу су се јавиле тежње за покретање новог великог крсташког похода. Оне су нашле одраза у бројним делима посвећеним идеји повратка Свете земље под власт хришћана, поставши својеврсни књижевни тренд свога доба. У овим списима, пажња је била усмерена изван балканских хоризоната. Ипак, један од њих, *Цвет историја истока* (Flos historiarum terrae orientis) натурализованог Француза јерменског порекла Хајтона из Корика, састављен 1307. године, послужио је као подлога настанку тзв. Анонимовог *Описа источне Европе* (Descriptio Europae orientalis), извора који пружа и веома детаљне податке о српским земљама. Његов аутор је, по свему судећи, потицао из папског окружења у Авињону, а за сам текст, састављен крајем 1310. или током 1311. године, карактеристично је да преноси тадашње крсташке идеје на простор православних држава у југоисточној Европи.²³

Иако је *Опис источне Европе* превасходно политички трактат, он је изузетно садржајан и у погледу географије већине земаља које описује. Аноним се наслања на казивања енциклопедиста Венсана из Бовеа (Vincentius Bellocensis, ca. 1190–1265) и Вартоломеја Енглеског, али опис српских земаља почива на савременим запажањима. Њих писац дели на

²¹ Радић, Кораћ 1998, 253–254.

²² Willelmus de Rubruc, 167–168; Узелац 2015б, 75–76.

²³ Анонимов Опис, 29–64; Узелац, Радовановић 2013, 597–600; cf. Anonymi Descriptio, iii–xxxix

две краљевине – Рашку (Rasia), под влашћу Стефана Уроша II Милутина (1282–1321), кога назива Mecolimus и Србију (Seruia), под влашћу његовог старијег брата краља Стефана Драгутина (1276–1316). Обе ове земље, према пищевим речима, некада су припадале покрајини Далмацији у саставу Константинопољског царства, односно Византије. Рашка се састоји од три покрајине – Хума (Kelmia), Дукље (Diocla) и Приморске области (Maritima regio). Последња је добила своје име захваљујући томе што су њени градови и утврђења смештени или непосредно на обали, или близу мора. Дотична област је, према пищевим речима, веома пријатна и богата. Њена митрополија је Бар (Metropolis Antibarensis), а житељи су католици, за разлику од осталог становништва Рашке. Наводњава је река Дрим (Drimus), а у њој се налази језеро које има ширину од четрдесет лига, тј. Скадарско језеро. Земља Рашка је, према Анониму, добила име по истоименој реци.²⁴

Други део овог краљевства назива се Србија. Име је добила по приликама у којима се налази народ, „јер су скоро сви у ропском положају“ (a conditionibus populorum sic dicta, quia quasi omnes sunt seruilis conditionis). У њој се налазе три покрајине: Босна (Bosna), Мачва (Mascia) и Марка (Marscia, тј. области Кучева и Браничева).²⁵ Док се Рашка граничи са Византијом, Србија се наслања на Угарску. У целом овом краљевству, тврди анонимни аутор, осим у Приморској области која има шест градова, не постоји други град, већ само бројне утврде, тврђаве и велика села, без икакве ограде, од триста или четири стотине кућа грађених од дрвета и дасака. Рашка обилује сребром, оловом и гвожђем, а њен краљ има седам рудника сребра. Богата је житом, стоком и млечним производима. У њој се конзумира пиво, док оскудева у риби и вину, али краљ и његови великаши у изобиљу пију вино које се доноси из Приморске области. Поред Дрима и реке Рашке, Аноним у овој краљевини такође зна за реке Неретву (Narento) и Бистрицу (Bistrice).²⁶

На трагу описа источне Европе, 1332. године је састављен је спис *Упутство за прекоморско путовање* (Directorium ad passagium faciendum transmarinum). Његов је аутор био, како се углавном претпоставља, **Гијом Адам** (Guillelmus Adae), архиепископ у Бару (1324–1341) и бивши епископ персијске Султаније.²⁷ И овде је реч о превасходно политичком тексту, намењеном француском краљу Филипу VI од Валоа (1328–1350). Немањићи владари су у њему представљени у изузетно негативном и нетрпељив-

²⁴ Anonymi Descriptio, 29–31 (=Анонимов Опис, 119–121)

²⁵ Динић 1978, 283.

²⁶ Anonymi Descriptio, 31–33 (=Анонимов Опис, 122–123)

²⁷ Kohler 1911, 104–111.

вом тону, док се у склопу ширег крсташког похода према истоку заговара освајање њихове државе, као и Византије.²⁸ Према писцу *Унутства*, Славонија је земља у којој има много краљевина: Рашка, Србија, Хум, Хрватска и Зета. Ове области се са једне стране граниче са Угарском, са друге – са Грцима, а са треће – са Далматима, Албанцима и Власима (Post hos [sequitur] Sclavonia, ubi sunt multa regna, videlicet Rassie, Servie, Chelmenie. Croatie, Zente. Isti ab una parte confiniant cum Ungaris, ex altera cum Grecis, ex altera vero cum Dalmatinis, cum Albanenisibus et cum B[[]]aquis).²⁹

Након што прелази на казивање о Рашкој (Rassia), аутор даје поузданије и прецизније податке Он сведочи да је ова земља богата пољопривредним производима, рудницима, али без камених утврђења и палата. Посебну пажњу он посвећује Латинима и Албанцима који су поданици рашког краља, односно њиховим градовима и областима, пружајући својеврсну допуну Анониму. Латини имају шест градова – Бар који је седиште архиепископа, потом Котор, Улцињ, Свач, Скадар и Дриваст, где само они живе (Latini habent sex ciuitates cum suis episcopis, primam Antibarum, archiepiscopalem; deinde Chatarensem, Dulcedinensem, Suacinensem, Scutarenssem, et Drivascensem, quas quidem soli Latini inhabitant). Албански су градови, односно епископије, јесу Велики и Мали Пилот, Сапа и Арбанон (Кроја?), потчињени барском архиепископу (Sunt etiam Albanensium quatuor ciuitates, videlicet Polati Majoris, Polati Minoris, Sabatensis, et Albanensis, que omnes cum predictis civitatibus Latinorum Anthibarensi archiepiscopo et ecclesie jure metropolitano sunt subjecte).³⁰

Отприлике из овог времена потиче и један ходочаснички извештај који је добио сразмерно мању пажњу од два претходно описана извора, али није непознат у јужнословенској историографији.³¹ Реч је о путовању двојице англо–норманских фрањеваца из Ирске у Свету земљу 1322/23. године – Ига Илуминатора и **Симона Фицсимонса** или Фицсимона (Symon Semeonis), који је оставио извештај о томе. У одељку у коме описује путовање бродом из Венеције за исток, Фицсимонс је записао и неке податке о земљама на источној обали Јадрана покрај којих је прошао. Између осталог, он примећује да је Дубровник богат град којим господаре Венецијанци и да се у њему срећу „Словени, варвари, патарени и други шизматички трговци“ (In eadem dominantur Veneti, et ad eam confluent Sclavi, Barbari, Paterini et alii scismatici negotiatores). Према Фицсимонсу, Словени (под којима подразумева Србе) су језички су врло слични Чесима,

²⁸ Николов 2006, 72–73.

²⁹ Brocardus, 382–383. (=Directorium, I, 820–821)

³⁰ Brocardus, 483–484. (=Directorium, II, 97)

³¹ Rešetar 1939, 164–166; cf. Richard 1986, 29–30.

али се разликују у вери, пошто се Чеси држе латинског, а Словени грчког обреда (Sclavi enim sunt Boemys in lingua multum conformes, et eorum multi in ritu difformes, quia Boemy Latinorum utuntur ritu, Sclavorum enim multi Grecorum).³²

Како путник из Ирске даље пише: „После неколико дана [боравка у Дубровнику], прошли смо кроз град Улцињ (Dulcynam civitatem) који припада краљу Рашке (Rassia) и отпловили за Драч (Durachiam), некада чувени и моћни град како на копну, тако и на мору... у покрајини Албанији. То је покрајина између Склавоније и Романије, има свој језик, а поминути краљ Рашке потчинио ју је недавно својој власти (Ubi sciendum [est] quod Albanya est provincia inter Sclavoniam et Romanyam, per se linguam habens, quam nuper predictus rex Rassie scismaticus suo dominio subjugavit).“ На крају, Фицсимонс запажа постојање различитих типова шешира и капа које носе Албанци и Словени, тј. Срби. Док први, попут Грка, ретко носе капуљаче, већ уобичајено имају беле шешире, напред спуштене, а позади уздигнуте да би истакли своје дуге косе, словенске велможе носе беле, дугуљасте и округле шешире, али на чијем врху истичу дуго перо, да би се тако лакше разликовали и били препознати од сељана и простог народа.³³

Иако донекле излази изван хронолошког оквира овог прегледа, још један аутор из домена позносредњовековне крсташке књижевности кога треба споменути, будући да је остао изван интересовања српских историчара, јесте **Јован од Султаније** (Johannes de Galonifontibus). Овај доминиканац, који је био епископ у Персији и на Криму, саставио је око 1404. године *Књижицу о познавању света* (Libellus de notitia orbis). Реч је о изузетно важном извору за историју и етнографију Кавказа и Мале Азије, али и за балканске земље. Недавно га је приредио истакнути бугарски медијиста Васил Гјузелев.³⁴ Јован од Султаније најпре говори о Албанији, за коју примећује да се на истоку граничи са Грчком, на западу са Далмацијом и Јадранским морем, а на северу са Рашком (Rascia). Дуго времена, њеним житељима је управљао Турчин Бајазит (Turcus Baasica), а сада, након што су стекли слободу захваљујући Тамерлану, односно Тимуру (Titurelo), надају се да могу да се врате у пређашњи положај, и то ако би могло преко кнеза Лазара (per comitem Lazari).³⁵ Не треба наглашавати да аутор на овом месту има у виду, не господара Моравске Србије, већ његовог сина Стефана Лазаревића.

³² Symon Semeonis, 36.

³³ Symon Semeonis, 36–38.

³⁴ Извори, II, 119–124.

³⁵ Libellus de notitia orbis, 102. (=Извори, II, 120)

После Албаније следи Босна, мала и планинска област покрај Угарске, са утврђеним пролазима. Она се на истоку граничи са Бугарском, на западу са Склавонијом, на југу са Јадранским морем, а на северу са Рашком. У њој има православних и манихејаца. Уопште узевши, њени житељи су највећи јеретици, а њихова земља поседује велике количине сребра, те сопствени језик и писмо који су блиски словенском (...habent linguam et literam per se, que sclavonicam esse sint confines). Наводећи да је Босна много пострадала услед османских похода, Јован даље примећује: „после ње на исток су Рашани, који су на исти начин били завладани од Турака“ (Item ultra istam ab orientem sunt Rassi, eo modo sub Thurco imperatibus).³⁶ Иако писац о Рашкој, тј. Србији, не доноси друге податке, упадљиво је да је једино њен владар поменут по имену када је реч о балканским земљама.

Италијански географи XIV века

До почетка XIV века, између Немањићке државе и италијанских република Венеције и Фиренце већ су били успостављени блиски односи. У ово време у српским крајевима се, поред италијанских трговаца, срећу и први авантуристи који ступају у војну службу краља Милутина. О тим везама сведочи добро позната референца на краља Милутина и његово подражавање венецијанског новца (quel di Rascia che male ha visto il conio di Vinegia) код Дантеа Алигијерија,³⁷ као и витешки роман *Сицилијанац Авантуриста* (Fortunatus Siculus, o sia l'Avventuroso Ciciliano), раније приписиван Дантеовом пријатељу Бозону из Губија (Bosone da Gubbio). У њему су описане авантуре витеза Улива де Фонтане на истоку, између осталог и у служби рашког краља у Склавонији (Re di Rascia in Ischiavonia).³⁸

Савременици са Апенина су несумњиво били добро упознати са Немањићком Србијом, али нису оставили много података о њој. Поједина дела ипак садрже важне и употребљиве белешке. Међу њима најпре треба споменути трговачки приручник Фирентинца **Франческа Балдучија Пеголотија** (Francesco Balducci Pegolotti), данас познат под насловом *La Pratica della mercatura*. Састављен на тосканском наречју око 1340. године, он представља исцрпни осврт на трговину и трговачке путеве широм Евроазије. Између осталог, овај текст пружа податке о трговини Венеције и Анконе са Склавонијом (Schiavonia), помињући производе који се набављају са источне обале Јадрана: коже, усолјено месо, сир, вуну, али и крзна веверице (scheriuoli di Schiavonia).³⁹ Иако Пеголоти наводи више лука у регио-

³⁶ Libellus de notitia orbis, 102. (=Извори, II, 120)

³⁷ Dante Alighieri, 787; Тук 1986, 25–26.

³⁸ Fortunatus Siculus, 375 et passim

³⁹ Pegolotti, 157.

ну, од оних на српској територији једино је Котор (Catera in Schiavonia) нашао места у његовом приручнику. Фирентинац се ипак постарао да пружи податке о мерним и обрачунским јединицама које се у овом граду примењују, упоредивши их са онима у италијанским трговачким средиштима.⁴⁰

Попут Пеголотија, Србију по имену не спомињу ни његови сународници **Ђовани Вилани** (Giovanni Villani, ca. 1280–1348), у географском одељку своје прослављене *Нове хронике*, нити песник **Фацио дељи Уберти** (Fazio degli Uberti, ca. 1305–1370), у опису света у стиховима, насловљеном *Il Dittamondo* и састављеном почетком друге половине XIV века. Вилани користи само добро познати општи термин Склавонија (Schiavonia),⁴¹ док Фацио дељи Уберти алегорички наводи да се земље Словена и Далмата граниче са Истром (Per mar passammo verso gli Istriani, co' quai lo Schiavo e il Dalmatin confina...).⁴² Попут њих двојице, и ходочасник из Тоскане **Николо да Пођибонси** (Nicolaus de Podiobonito), који је крајем 1346. године на повратку из Палестине доживео непријатности у овим крајевима, будући заробљен од разбојника недалеко од Истре, у свом путничком извештају такође једино користи назив Склавонија (Schiavonia) за целокупно источно приобаље Јадранског мора.⁴³

Ипак постоји један фирентински спис с почетка XIV века у коме је дужна пажња посвећена и Немањинској држави. Реч је о делу тзв. **Тосканског географа**, кратком и анонимном опису света вероватно састављеном између 1313. и 1315. године.⁴⁴ За Србију се у њему наводи следеће: „Десета покрајина [Европе] је Србија која се назива и краљем Рашке. Хришћани су, али се не покоравају римској цркви и међу њима је много грешака у вероисповедању. То је краљевина, у њој нема великог града“ (La decima prouincia si è Cierina [sic!], chiamasi re di Rascia, sono cristiani, non ne ubbidiscono alla chiesa di Roma, e anno molti errori tra lloro per la fede, anno reame, non u'a terra grossa).⁴⁵ Опаска о „шизматичком“ карактеру њеног становништва, по свој прилици представља одјек неуспешних преговора о црквеној унији вођених између краља Милутина и папске курије крајем XIII и почетком XIV века.⁴⁶

Дело Тосканског географа је сачувано у само једном рукопису из Ватиканског архива. Ипак, оно је инкорпорирано у једну светску хронику,

⁴⁰ Pegolotti, 168, 170.

⁴¹ Giovanni Villani, 8.

⁴² Fazio degli Uberti, 206, 238.

⁴³ Niccolò da Poggibonsi, 226–236; Richard 1986, 28–29.

⁴⁴ Turcuş 2002, 24.

⁴⁵ Géographie, 176.

⁴⁶ Узелац 2015а, 245.

састављену 1394. године и приписану Фирентинцу **Амарету Манелију** (Amaretto Mannelli), па се тако и у овом извору срећу готово дословно преписани подаци о Србији које је забележио старији аутор (La decima è Serma [sic!]; chiamasi re di Rascia, sono cristiani...).⁴⁷

О држави Немањића кратко пише и **Марино Санудо Торчело** или Марино Санудо Старији (Marinus Sanutus Torsellus, ca. 1270–1343), у *Историји краљевства Романије или Мореје* (Istoria del regno di Romania sive regno di Morea), састављеној око 1330. године. Међу “прекоморским краљевима” (Rè oltramari) Марино Санудо истиче и краља Србије (Rè di Serbia), који „држи земље на обали Јадранског мора (Golfo Adriatico). Оне се простиру у дужину око 250 миља [тј. око 430 километара] и покоравају се римској цркви. Сав преостали народ у овој земљи, заједно са поменутиим краљем, следи грчку конфесију и обреде“.⁴⁸

Италијанска и Мајорканска картографија

Најранији подаци о приобалним крајевима српских земаља у италијанској средњовековној картографији потичу с краја XII века и до сада нису коментарисани у српској историографији. Реч је о анонимном делу *Књига о положају обала и форми нашег Средоземног мора* (Liber de existencia riveriarum et forma maris nostri Mediterranei), вероватно састављеном у Пизи. Оно је, по свој прилици, представљало пратећи текст уз данас изгубљену поморску карту.⁴⁹ У њему се на обали између Драча (Duratho) и Дубровника (Aragosa) спомињу следећа места: Улцињ (Dolcegne), Бар (Antiberi), Будва (Budua), залив Траште (portus Crasti), Котор (Cathera) и Цавтат (Aragosa Vetera). Северозападно од Дубровника наводи се и Стон (Valle de Stagno). Растојања међу њима забележена су на следећи начин: Од Драча до извесне реке (која није споменута по имену, али је јасно да је реч о Дриму) има 20 миља, од ове реке до Улциња 60, а од Улциња до Бара 10 миља. Од Бара до Будве је још 10 миља, до Траште 20, а до Котора 40 миља. Од Драча до Будве је укупно 100 миља, а исто толико од Будве до Дубровника и од Дубровника до Стона. Такође, у овом извору се спомиње да област Далмација почиње од Улциња и граничи се са Илириком, као и да у њој „Dardani quod et Sclauoni sedes habitant, homines ex Troiana prosapia minores barbares efferati“.⁵⁰

Крајем XIII века картографска делатност у Италији доживела је пун замах, преневши се почетком наредног столећа, на Мајорку и у оближњу

⁴⁷ Cronichette, 36.

⁴⁸ Chroniques, 142–143.

⁴⁹ *Liber de existencia, 1–16; Gautier Dalché 2002, 65–66.*

⁵⁰ *Liber de existencia, 150.*

Каталонију. Ране поморске карте италијанске и мајорканске школе показују одлично познавање источне обале Јадрана. Овде најпре треба споменути тзв. **Пизанску карту** с краја XIII века и **Карту из Кортоне** с почетка наредног столећа, које до сада нису биле предмет интересовања српских истраживача.⁵¹ На простору јужно од Омиша ове две карте имају убележене Неретљански залив односно канал (Golffo d’Nareny/Narent), рт Комано, односно Ловиште на Пељешцу (Comano), Стон (Cauro de Staigno, Capo de Stangno), Омблу тј. Дубровачку реку (Onbra, Ombra), Дубровник (Aragosa, Draguosa), Котор (Cattara, Catara), Траште (Trasti, Trastri), Будву (Budua, Budoa), Бар (Antivary, Antiuari), Улцињ (Dulseigna, Dulcigno), као и име Ledry, односно Lodri, које подсећа на Дрим (на каснијим картама Lo Drim), али својим положајем између Улциња и Сан Ђовани ди Медуа (Medoa) одговара ушћу реке Бојане. (Сл. 1)

Карте Ђеновљанина **Пјетра Весконтее** (Petrus Vesconte de Janua) настале током друге и треће деценије XIV века су још детаљније. Као и на претходнима, на њима су означени Неретљански залив (Gulffo d’Narent), Комано (Cauro Cumano), Дубровник (Aragusa), Котор (Catara), Будва (Bodoa) и Бар (Antivary, Antiuer), док Омбла, Траште, Улцињ и Лодри одсутвују. Са друге стране, на Весконтеевим мапама су присутне Неретва, тј. трг Дријева (Narent), затим Затон (Amarfi), Груж (Grauosa), Цавтат (Aragusa Veia), Млини (Mallune) и Молунат (Mallont) у околини Дубровника, као и Валданос (Val d’Noxe) покрај Улциња.⁵²

Из 1325. године потиче прва мапа Анђелина Далорта или **Дулсерта** (Angelinus de Dalorto, Angelinus Dulcert), можда и најчувенијег средњовековног картографа, пореклом Италијана који је око 1330. године емигрирао на Мајорку. Она, поред практично свих назива на обали, присутних на старијим портоланима, бележи и оне на копну, представљајући уједно и прву средњовековну карту на којој се налази име *Seruja*, тј. Србија. На овој мапи, оно је позиционирано источно од Драча.⁵³ На њој су убележене и реке Дрим (flum(en) Drim) и Дрина (flum(en) Drinago) које су веома слободно и неправилно уцртане.⁵⁴ Познија и познатија Дулсертова мапа из 1339. године, настала на Мајорци, има исписано име *Seruja* на истом месту. На њој су уцртани и бројни грбови, међу њима грб Неретве (Narent), као и грб на застави изнад Скопља (Scupi) који садржи представу црвеног двоглавог орла на

⁵¹ Armignacco 1957, 185–223; Campbell 1987, 404–407.

⁵² Monumenta 1979, 37–44.

⁵³ Томовић 1996, 191.

⁵⁴ Cf. Мишић 2000, 42.

жутој подлози и уобичајено се тумачи као грб Србије.⁵⁵ (Сл. 2) Први пут у европској картографији на овој карти се среће и име *Vosna*.

Карте настале у другој половини XIV века, барем када је реч о српским земљама, не доносе прецизније и детаљније податке од претходно описаних. Стога се на њима нема потребе задржавати, али оно што треба истаћи јесте да се картографска продукција на Мајорци одразила у књижевности и путописној литератури. Тако је, отприлике у последњој четвртини XIV века, настао на кастиљанском језику анонимни спис *Књига познавања свих краљевина света* (*Libro del conocimiento de todos los reinos del mundo*), За његовог аутора се раније веровало да је био фрањевац и светски путник, па је тако овај био представљан и у јужнословенској литератури.⁵⁶ Међутим, историографска критика је одавно утврдила да Аноним са Иберског полуострва није био путник, осим „путник по мапи“, као и да уопште нема назнака које би указивале на то да је био припадник фрањевачког реда.⁵⁷ Извесно је да је користио податке са мапа мајорканске картографске школе, допуњавајући их другим изворима, поглавито грбовницима. Он помиње Босну (*Voxnia*) и Наренту, тј. Неретву (*Narent*), као самосталне краљевине, а потом бележи следеће: „са овом Нарентом (*Narent*) граничи се град кога зову Улцињ (*Dulcerno*) и планине Асервије (*Aservuua*), једне богате и изобилне земље. Ова краљевина Асервија (*reyunado de Aservuua*) граничи се са краљевином Бугарском (*el reyno de Bulgaria*) и краљевином Драч (*el reyno de Daraze*) које су у покрајини Есклавонија (*la provincia de la Esclavonia*). А у овим планинама извиру две велике реке: једна се зове Драноја (*Dranoua*), а друга Пирус (*Pirus*). Оне улазе у краљевину Угарску (*el reyno de Ungria*) и уливају се у велику реку Дунав (*grand rio Danubio*)“.⁵⁸ Док је прву реку лако идентификовати са Дрином, друга представља очигледну погрешку аутора који је име покрајине Епир препознао као назив реке.

Када је реч о грбовима земаља и области које *Књига познавања свих краљевина света* доноси, приказани су међусобно веома слични грбови Склавоније и Босне, као и грб Наренте.⁵⁹ Грба Асервије/Србије нема нити у једном од четири сачувана рукописа овог дела.

⁵⁵ Томовић 1972, 79–99; Соловјев 2000, 362–368; Палавестра 2010, 13–15.

⁵⁶ Smodlaka, 1929, 1–32.

⁵⁷ *Libro del conocimiento*, xvi–xliv

⁵⁸ *Libro del conocimiento*, 30–31.

⁵⁹ Соловјев 2000, 356–357; Палавестра 2010, 16–17.

Током XII–XIV века обавештења о српским земљама постепено су продирала у западноевропску литературу. Она су у знатној мери потицала од путника који су прошли овим крајевима, укључујући и морепловце који су одржавали везе са пристаништима и лукама на источној обали Јадранског мора. Европски савременици су према српским земљама превасходно исказивали трговачке и политичке интересе који су нашли одраза у картографији са једне, односно политичким трактатима и идејама њихових аутора са друге стране. У картографији италијанске и мајорканске школе прецизно се бележе луке, њихов положај и међусобна растојања, док се у извештајима и појединим енциклопедијама наводе црквена средишта и градови у приморским крајевима. Обавештења о унутрашњости српских земаља била су знатно оскуднија од оних која су се односила на приобаље.

На крају овог прегледа треба споменути да је у српској историографији већ дуго времена устаљено мишљење да су три имена – Склавонија, Рашка и Србија – паралелно употребљавана ради означавања Немањићке државе у западним изворима. Ипак, како се јасно могло видети из претходних навода, назив Склавонија никада се није односио изричито на српске земље, већ је подразумевао шири географски простор, односно целокупну обалу Јадрана између Истре и Албаније. Он је, како су старија истраживања показала, био политички синоним за српску државу само у једном ужем контексту и видокругу, везаном за Дубровачку републику.⁶⁰ Истовремена употреба друга два имена у западним изворима у првим деценијама XIV века представљала је последицу тадашње политичке поделе српских земаља, када су се називи Рашка и Србија привремено усталили за јужни, односно северни део државе под влашћу Милутина, односно Драгутина. Они су ретко употребљавани као синоними, али се као такви ипак повремено срећу, на пример код Tosканског географа. Од потоња два имена, назив Рашка је, чини се, чешће присутан у делима фрањеваца и доминиканаца – Симона Фицсимонса, Гијома Адама и Јована од Султаније, док је од стране других аутора за Немањићку државу чешће било коришћено име Србија.

---

⁶⁰ Динић 1978, 33–43.

Сл. 1. Јужне обале Јадрана, детаљ са Пизанске карте, крај XIII века (Bibliothèque nationale de France, Département Cartes et plans, GeB-1118)

Сл. 2. Југоисточна обала Јадрана, са грбом изнад Скопља и именом „Србија“ (оријентација југ–север), детаљ са карте Анхелина Дулсерта, 1339. год. (Bibliothèque nationale de France, Département Cartes et plans, GeB-696)

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ

- Анонимов Опис *Анонимов Опис источне Европе*, edd. Т. Живковић et al., Београд 2013.
- ВИИНЈ, II *Византијски извори за историју народа Југославије*, II, ed. Б. Ферјанчић, Београд 1959.
- Извори, II В. Гюзелев, *Извори за средновековата историја на Българија (VII–XV в.) в австрійските ръкописни сбирки и архиви*, II, София 2000.
- Alfred's Orosius *Extracts from Alfred's Orosius*, ed. H. Sweet, Oxford 1885.
- Annales regni Francorum *Annales regni Francorum inde a. 741 usque ad 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*, ed. F. Kurze, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum editi, VI, Hannoverae 1895.
- Anonymi Descriptio *Anonymi descriptio Europae Orientalis; "Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia" anno MCCCVIII exarata*, ed. O. Górka, Cracoviae 1916.
- Arnoldus Lubecensis *Arnoldi abbatis Lubecensis Chronica*, ed. I. Lappenberg, MGH Scriptorum XXI, Hannoverae 1869, 101–250.
- Bartholomaeus Anglicus *Bartholomaei Anglici De genuinis rerum coelestium, terrestrium et inferarum proprietatibus libri XVIII*, Francofurti 1601.
- Brocardus Brocardus, *Directorium ad passagium faciendum*, ed. Ch. Kohler, Recueil des historiens des croisades. Historiens Armeniens, II, Paris 1906, 367–517.
- Cronichette *Cronichette antiche di varii scrittori del buon secolo della lingua toscana*, ed. D. M. Manzi, Milano 1844.

- Chroniques* Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, ed. C. Hopf, Berlin 1873.
- Constantine Porphyrogenitus* *Constantine Porphyrogenitus*, De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik, trans. R. Jenkins, Washington DC 1967.
- Dante Alighieri Dante Alighieri, *La Divina Comedia. Testo critico*, ed. G. Vandelli, Milano 1989.
- Descripciones terrarum M. L. Colker, *America Rediscovered in the Thirteenth Century?*, *Speculum* 54/4 (1979) 712–726.
- Directorium, I C. Raymond Beazley, *Directorium ad Faciendum Passagium Transmarinum, I*, *The American Historical Review* 12/4 (1907) 810–857.
- Directorium, II C. Raymond Beazley, *Directorium ad Faciendum Passagium Transmarinum, II*, *The American Historical Review* 13/1 (1907) 66–115.
- Fazio degli Uberti *Il Dittamondo di Fazio degli Uberti Fiorentino*, ed. V. Monti, Milano 1826.
- Fortunatus Siculus *Fortunatus Siculus o sia L'avventuroso Siciliano di Bosone da Gubbio – romanzo storico scritto nel MCCCXI*, ed. G. Nott, Firenze 1832.
- Fredegarius *Fredegarii et aliorum chronica. Vitae Sanctorum*, ed. B. Krusch, MGH *Scriptores Rerum Merovingicarum*, II, Hannoverae 1883.
- Géographie P. Gautier Dalché, *Une géographie provenant du milieu des marchands toscans (début du XIVe siècle)*, in: idem, *L'espace géographique au Moyen Âge*, Firenze 2013, 171–179.
- Gervase of Tilbury Gervase of Tilbury, *Otia Imperialia: Recreation for an Emperor*, ed. & trans. S. E. Banks, J. E. Binns, Oxford Medieval Texts, Oxford 2002.
- Giovanni Villani *Chroniche di Giovanni, Matteo e Fillippo Villani*, ed. A. Rachelli, Trieste 1857.

АЛЕКСАНДАР УЗЕЛАЦ

Historia de expeditione

Historia de expeditione Friderici imperatoris, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, ed. A. Chroust, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova series, V, Berolini 1928, 1–115.

Libellus de notitia orbis

A. Kern, *Der "Libellus de Notitia Orbis" Iohannes' III (de Galonifontibus?) O.P. Erzbischofs von Sulthanyeh*, *Archivum fratrum Predicatorum* 8 (1938) 82–123.

Liber de existencia

P. Gautier Dalché, *Carte marine et portulan au XIIe siècle. Le Liber de existencia riveriarum et forma maris nostri Mediterranei (Pise, circa 1200)*, Publications de l'École française de Rome, vol. 203, Rome 1995.

Libro del conocimiento

El libro del conocimiento de todos los reinos = The book of knowledge of all kingdoms, ed. & trans. N. Merino, *Medieval and Renaissance Texts and Studies*, vol. 198, Tempe AR 1999.

Niccolò da Poggibonsi

Libro d'Oltramare di fra Niccolò da Poggibonsi, ed. A. B. della Lega, II, Bologna 1881.

Pegolotti

Francesco Balducci Pegolotti, *La pratica della mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge MA 1936.

Raimundus de Aguilers

Raimundi de Aguilers, canonici Podiensis, historia Francorum qui ceperunt Iherusalem, *Recueil des historiens des croisades. Historiens Occidentaux*, III, Paris 1866, 231–309.

Ranulphus Higden

Polychronicon Ranulphi Higden Monachi Cestrensis together with the English Translations of John Trevisa and of an Unknown Writer of the Fifteenth Century, I, edd. C. Babinton – J.D. Lumby, London 1865.

Roger Bacon

The 'Opus Maius' of Roger Bacon, ed. J. H. Bridges, I, Oxford 1900.

Symon Semeonis

Itinerarium Symonis Semeonis ab Hybernia ad Terram Sanctam, ed. M. Esposito, *Scriptores Latini Hiberniae*, IV, Dublin 1960.

- Willelmus de Rubruc *Itinerarium Willelmi de Rubruc*, Sinica Franciscana, Vol. I: Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV, ed. A. van den Wyngaert, Quaracchi – Firenze 1929, 147–332.
- Willermus Tyrensis *Willermi Tyrensis archiepiscopi Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, edd. A. A. Beugnot, A. Le Prévost, Recueil des historiens des croisades, Historiens Occidentaux, I, Paris 1844.

ЛИТЕРАТУРА

- Динић 1978 М. Динић, *Српске земље у средњем веку (историјско–географске студије)*, прир. С. Ћирковић, Београд 1978.
- Живковић 2009 Т. Живковић, *Gesta regum Sclavorum*, Т. 2 – коментар, Београд 2009.
- Калић 1970 Ј. Калић, *Српско–византијски сукоб 1168. године*, Зборник Филозофског факултета у Београду 11/1 (1970) 193–204.
- Коматина 2015 И. Коматина, *Срби на путу крсташа*, Историјски часопис 64 (2015) 55–83.
- Мишић 2000 С. Мишић, *Хидрографија српских земаља на старим географским картама*, Гласник Историјског архива Ваљево 34 (2000), 41–52.
- Николов 2006 А. Николов, „Вярвай или ще те убија“. „Ориенталците“ в крстоносната пропаганда 1270–1370, Софија 2006.
- Палавестра 2010 А. Палавестра, *Илирски грбовници и други хералдички радови*, Београд 2010.
- Радић 2010 Р. Радић, *Да ли је Роџер Бејкон знао за Србију?*, Наша Прошлост 12 (2010) 173–178.
- Радић, Кораћ 1998 Р. Радић, Д. Кораћ, *Из Каракорума у Бар – Србија у делу анонимног европског географа XIII века*, Зборник радова Византолошког института 37 (1998) 247–257.

АЛЕКСАНДАР УЗЕЛАЦ

Соловјев 2000

А. Соловјев, *Историја српског грба и други хералдички радови*, Београд 2000.

Томовић 1972

Г. Томовић, *Поморска карта Ангелина Дулцера из 1339. г.*, Историјски часопис 19 (1972) 79–99.

Томовић 1996

Г. Томовић, *Српске земље у европској картографији до краја XV века*, Европа и Срби: међународни научни скуп 13–15. децембра 1995, ур. С. Терзић, Београд 1996, 189–198.

Ћук 1986

Р. Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986.

Узелац 2011

А. Узелац, „*Чувај се Белијалових синова и отровних стрела!*“ – Поморавље у другој половини XII века, Стефан Немања и Топлица – тематски зборник, ур. Д. Бојовић, Ниш 2011, 97–107.

Узелац 2015а

А. Узелац, *Источна и југоисточна Европа у делу анонимног Тосканског географа*, Споменица академика Милоша Благојевића, ур. С. Мишић, Београд 2015, 237–248.

Узелац 2015б

А. Узелац, *Под сенком Пса – Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд 2015.

Узелац, Радовановић 2013

А. Узелац, Б. Радовановић, *Црквена и световна политика краља Милутина према западним силама – неколико нових запажања*, Свети цар Константин и хришћанство. Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта, I, ур. Д. Бојовић, Ниш 2013, 593–608.

Armignacco 1957

V. Armignacco, *Una carta nautica della Biblioteca dell'Accademia Etrusca di Cortona*, *Rivista geografica italiana* 64 (1957) 185–223.

Campbell 1987

T. Campbell, *Portolan Charts from the late Thirteenth Century*, *The History of Cartography*, Vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the

- Mediterranean, edd. J. B. Harley, D. Woodward, Chicago–London 1987, 371–463.
- Freibergs 1999 G. Freibergs, *The Descripciones Terrarum: its date, sources, author and purpose*, Christianity in East–Central Europe, ed. J. Kłoczowski, Vol. 2, Lublin 1999, 180–201.
- Gautier Dalché 2002 P. Gautier Dalché, *Portulans and the Byzantine world*, Travels in the Byzantine world, ed. R. Macrides, Ashgate 2002, 59–71.
- Górski 1983 K. Górski, *The Author of the Descripciones Terrarum: A New Source for the History of Eastern Europe*, The Slavonic and East European Review 61/2 (1983) 254–258.
- Kalić 1991 J. Kalić, *Die deutsch–serbischen Beziehungen im 12. Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 99 (1991) 513–526.
- Kohler 1911 Ch. Kohler, *Quel est l'auteur du Directorium ad Passagium faciendum?*, Revue de l'Orient latin 12 (1911) 104–111.
- Monumenta 1979 *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, II, ур. Г. Шкриванић, Београд 1979.
- Rešetar 1939 M. Rešetar, *Počeci kovanja dubrovačkoga novca*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 266 (1939) 149–170.
- Richard 1986 J. Richard, *Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji*, Croatica Christiana periodica 10 (1986) 27–39.
- Smodlaka 1929 J. Smodlaka, *Zemlje južnih Slovena i njihovi grbovi oko god. 1330. u „Putu oko svijeta“ jednoga španjolskog fratra*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 50 (1928/1929), prilog II, 1–32.
- Turcuş 2002 Ş. Turcuş, *Nuovi dati sulla prima testimonianza relativa all'etnonimo "Român", 1314*, Transilvania latina, dalla romanità alla rome-nità, Treviso 2002, 23–37.

**THE NEMANJIĆ STATE IN GEOGRAPHIC REPRESENTATIONS
OF THE WESTERN EUROPEAN CONTEMPORARIES**

Summary

The article offers a critical overview of the sources providing geographic information about the Serbian state in the era of the Nemanjić dynasty (1166–1371). Some of the sources discussed on the previous pages are well known in Serbian historiography, while others were left on the margins, or were altogether omitted in the works of local historians. They include, but are not limited to, the recently discovered Pisan cus or Bartholomew the Englishman, trading manual of Florentine writer Francesco Balduci Pegolotti, Pisan Chart, Chart from Cortona, and the work of Dominican John of Solдания (de Galonifontibus), here included due to the practical reasons although it is slightly out of the chronological scope of the article. In total, some forty sources have been presented in the text, ranging from the histories and chronicles of the early Crusades, via geographic treatises of the thirteenth and fourteenth centuries, up to the Italian and Majorcan portolan charts.

On the basis of this material, it was concluded that during the 12–14th century the notices about Serbian lands gradually became part of the western European common geographic knowledge. The information was supplanted by various travelers, merchants, and also seafarers who have maintained connections to the ports on the eastern shores of the Adriatic Sea. Interior of the Serbian lands was known to the westerners to a much lesser extent than the coastal areas. In the west there were two names in use for the Nemanjić state – Serbia and Rascia; the former being more widespread in the classic geographic treatises and general works, and the latter in the reports of the Dominican and Franciscan travelers. The third supposed name – Sclavonia, had only geographic connotation, encompassing the wide region between Istria and Albania. Contrary to the practice attested in urban communities on the eastern shores of the Adriatic, it was not used to designate the Serbian state in European medieval geography.

Keywords: geography, cartography, Middle Ages, Serbia, Sclavonia, Rascia, 12–14th century.